

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

CİLT : XL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

TERTİP HEYETİ
PROF. DR. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY
DOÇ. DR. RECEP KILIÇ

ISBN: 975 - 482 - 492 - 4

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

TAKDİM

Ülkemizde bir türlü anlam veremediğim tuhaf alışkanlıklarımızdan birisi de, alanında temayüz etmiş ve değerli hizmetler vermiş insanların öldükten sonra takdir edilmeleri, ne büyük değer olduklarının ancak o zaman farkına varılması hadisedir. 35-40 yıl hizmet ettikten sonra aktif hayattan çekilen nice değerler bir köşede unutulur; öldükten sonra birden hatırlanır ve büyük hizmetler yaptığı anlatılır, nadiren de olsa adına armağan dediğimiz yayınlarla hakkı teslim edilmeye çalışılır.

Sonuçta kendisi ile ilgili hiçbir şey yapılmayanlara göre bu da olumlu bir davranıştır. Gecikmeli de olsa, bir hakkın teslimi olması açısından olumlu bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Şüphesiz olması gereken, bu müstesna şahsiyetlerin, hayatta iken kendileri ile ilgili bu değerlendirmelerin yapılmasıdır. Gelenek bu istikâmette oluşursa herhalde çok daha isabetli olur.

Olması gerektiğini ifade ettiğimiz bu üslubun güzel bir örneği elimizdeki kitapla verilmektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 40 yılı aşkın öğretim üyesi ve yönetici olarak hizmet veren Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, dostları ve öğrencileri, bir vefa örneği olarak emek mahsulü bu eseri meydana getirdiler. Prof. Öner'i değişik yönleri ile, özellikle felsefe alanında ülkeye yaptığı ve yapmaya devam ettiği hizmetleri ile unutulmazlar arasına soktular. Şifahi ifade ve övgüler uçar gider, ama yazılı dökümanlar nesilden nesile intikâl eder, sonsuza dek bâki kalır.

Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, eski ve yeni öğrencileri onu çeşitli yönleri ile değerlendirdiler ve sonuçta felsefi ağırlıklı ve muhtevallı bir eser ortaya çıktı. Bu eserin yıllarca hizmet verdiği İlahiyat Fakültesi yayınları arasında yayınlanması en uygun yoldu. Nitekim öyle oldu; Üniversitemizin onayı ile eser elinize ulaşmış oldu. Bu ilgi ve yaklaşımı dolayısı ile Sayın Rektörümüze ve Üniversitesi Yayın Komisyonu ile Yönetim Kurulu Üyelerine şükranlarımı sunarım. Baskıyı gerçekleştiren Üniversitemiz matbaasının değerli yönetici ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yeni ve olması gereken bir gelenek oluşturması dileği ile okuyucuya saygı ile sunulur.

*Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı*

PROF. DR. NECATİ ÖNER'E SAYGI!

Osmanlının en büyük şâiri kabul edilen Bâkî

*Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşına yârân sâf sâf!*

diyor. Koca Bâkî bile zımnem, hayatta kadrinin iyi bilinmediğinden şikayet ediyor. Ferid Kam da:

*Sağlığında nice ehl-i hünerin
Bir tutam tuz bile konmaz aşına
Evvel ânu öldürürler acından
Sonra bir Türbe dikerler başına*

diyerek insanların kadir bilmezliğinden, kıymetleri heba etmelerinden, nankörlükten ve vefasızlıktan şikayet etmektedir.

Başka toplumlar nasıldır? Bilmem, ama bizim toplumumuzda vefasızlık ve kadirbilmezlik eskiden beri şikayet edilecek kadar yaygın sayılır.

Daha erken dönemlerde Üniversitelerimizde büyük hizmetler görmüş çok değerli hocaların adına çıkarılan armağanların büyük bir kısmı, onların vefatlarından sonra çıkarılmıştır. Armağan edilen değerlerin haberi olmadıktan, vefalılığın hazzını tatmadıktan sonra, armağanın değeri ne olacaktır?

İşte bu düşüncelerle Prof. Dr. Necati ÖNER hocamızın yarım asra varan hasbî (karşılıksız) hizmetlerinin hatırlanmasına vesile olması için bir "Armağan Kitabı" hazırlamayı düşündüm. Bana Doç. Dr. Recep KILIÇ her bakımdan yardımcı oldu. Türkiye'deki 70 kadar seçkin felsefeciyeye ve hocanımdan diğer bazı dostlarına haber verip yazı istedik. Hepsini memnuniyetle katılabileceklerini söyledi. Fakat bir kısım arkadaş, mazeretleri sebebiyle katılamadı. Zaman ayırıp çok değerli yazılar gönderen arkadaşların hepsine kalbî teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Neticede hocamıza lâayık kalıcı, muhtevalı büyük bir kitap meydana geldi.

Kitabın yayımlanması için Gazi Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Enver Hasanoğlu alâka gösterdi. Üniversite adına yayımlayabileceğini söyledi. Fakat Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, 'bu kitabı neşretmek bize düşen bir vazifedir' diye kitaba el koydu. Derhal Rektör Sayın Prof. Dr. Günal AKBAY ile görüşüp karar çıkarttı. Sayın Dekana ve Sayın Rektör AKBAY'a da bu sıcak alâkadan dolayı teşekkür ederim. Her bakımdan örnek bir hareket ve örnek bir kitap oldu. Bu, muhterem ÖNER'e, lâyük olduğu saygının küçük bir nişanesidir. Nice nice yıllara!... Derin saygılarımızla...

Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY

İÇİNDEKİLER

Sayfa

HAYATI, ESERLERİ VE HAKKINDA YAZILANLAR

Araş. Gör. İsmail KÖZ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Biyografisi</i>	3
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER ile "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat</i>	9
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY, <i>Felsefe Yapmak ve Necati ÖNER</i>	15
Prof. Dr. Afşar TİMUÇİN <i>Hocamız Necati ÖNER</i>	21
Prof. Dr. Bilal DİNDAR <i>Felsefeyi Sevmek</i>	23
Prof. Dr. Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU <i>Kendimle Sesli Bir Konuşma</i>	27
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Sosyal Yönü</i>	35
Prof. Dr. Necmettin TOZLU <i>Felsefeyi Güzelleştiren Adam</i>	39
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Hürriyet Anlayışı</i>	45
Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI <i>Örnek Bir İnsan Hocam Prof. Dr. Necati ÖNER</i>	79
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN <i>Mantığın Kaynağı Problemi</i>	83

SİSTEMATİK FELSEFE İLE İLGİLİ YAZILAR

Prof. Dr. Teo GRÜNBERG <i>Bilgi Teorisi ve Gettier Problemi</i>	97
Prof. Dr. Abdulkuddüs BİNGÖL <i>İletişim Bağlamında Mantık ve Dil</i>	105
Prof. Dr. Teoman DURALI <i>Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı</i>	117

VII

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM	
<i>Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik</i>	127
Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM	
<i>Allah'ın Varlığının Delillerinin Kur'anî Temelleri</i>	147
Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN	
<i>Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım "Temelcilik" ve "İmancılık"</i>	157
Doç. Dr. Hakan POYRAZ	
<i>Ahlaki Özgürleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm</i>	177
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM	
<i>Düşünce Özgürlüğü Üzerine</i>	189
Doç. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN	
<i>Edebiyat İle Felsefe İlişkisi Üzerine</i>	195
Doç. Dr. Ayhan BIÇAK	
<i>Tarihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü</i>	205
Doç. Dr. Recep KILIÇ	
<i>Din Öğretimini Temellendirme Problemi</i>	215
Yrd. Doç. Dr. Şahin FİLİZ	
<i>İslam Felsefesinde Tanrı Anlayışı Karşısında Bireyin Konumu Problemi</i>	223
Dr. Münir DEDE	
<i>Kapalı Toplum ve İlk İnanışlar</i>	243
J. Ronald ENGEL (Çeviren: İbrahim ÖZDEMİR)	
<i>Sürdürülebilir Kalkınma Ahlakı</i>	255
FELSEFE TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Ömer Naci SOYKAN	
<i>Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi</i>	271
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR	
<i>Spinoza'nın Natura Naturans ve Natura Naturata Kavramlarının İslâmî Kökenleri</i>	291
Doç. Dr. Nurten GÖKALP	
<i>Beden-Zihin Etkileşimi ve Popper İle Eccles</i>	301
Yrd. Doç. Dr. Ülker ÖKTEM	
<i>Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi</i>	311
Yrd. Doç. Dr. Emel KOÇ	
<i>J.P. Sartre Felsefesinde "Ben-Başkası-İletişim" Problemi</i>	333
BİLİM TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mübahat Türker-KÜYEL	
<i>"Ulemâ-i Kiram" ve "Tafra-Tehille"</i>	351

Prof. Dr. Esin KAHYA <i>Erzurum'lu İbrahim Hakkı</i>	371
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN <i>Kusta B. Luka ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı</i>	387
Doç. Dr. Remzi DEMİR <i>Takiyüddin İbn Maruf'un Ondalık Kesirleri Trigonometri ve Astronomiye Uygulaması</i>	403
Doç. Dr. Melek DOSAY <i>Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin "Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz" Adlı Eseri</i>	425
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR <i>Kemâlüddin el-Fârîsi ve Tenkih el-Menâzır Adlı Kitabı</i>	433
KÜLTÜR HAYATI İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mehmet AYDIN <i>"Türk Müslümanlığı" Üstüne Bazı Düşünceler</i>	445
Prof. Dr. Şafak URAL <i>Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey</i>	451
Prof. Dr. Muammer C. MUŞTA <i>Sekülerleşme Laiklik Demokrasi ve Eğitim</i>	461
Doç. Dr. Mehmet AĞÜN <i>1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar</i>	475
Yrd. Doç. Dr. Uğur Köksal ODABAŞ <i>Rıza Tevfik ve Felsefesi</i>	499
Dr. Yaşar KALAFAT <i>Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I</i>	511

PROF. DR. NECATİ ÖNER

***KÜLTÜR HAYATI İLE
İLGİLİ YAZILAR***

“TÜRK MÜSLÜMANLIĞI” ÜSTÜNE BAZI DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN*

“Bir tek İslâm vardır. Çeşitlilik İslâmın târihi-kültürel tezahürlerinden doğmaktadır.” Bu, öyle görünüyor ki, genel kabul gören bir iddiadır. Burada, felsefî bakımdan önemli olan “öz-tezahür” ayrımının zorluklarına dikkat çekmek istiyorum. Şu soru önemli: Acaba yaşanmış bütün târihi-kültürel dinî tecrübelerin dışında, ötesinde varolan, varolduğu kabul edilen “öz İslâm” (asıl İslâm, hakiki İslâm) nedir ve böyle bir İslâmın varolduğunu (ontolojik problem) kim bilmektedir (epistemolojik problem)? Ben, burada bu zor soruya cevap vermeyi denemeyeceğim, çünkü onun yeri burası değil.

Yukarıda zikr edilen genel kabule dayanılarak, “Türk İslâmı” kavramıyla “Türk (Türkiye) Müslümanlığı” kavramı arasında bir ayırım yapılmakta ve ikinci kavram, başka sebepler meyanında, bilimsel açıdan da tercih edilmektedir. Bu ayrımı ve tercihi anlamlı buluyorum. Fakat burada bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. “Türk Müslümanlığı”, yani insanda, dolayısıyla bireyde, toplumda, kültürde tezahür ettiği, etmekte olduğu haliyle İslâm, hem **tasvir edici**, hem de **kıymet biçici (değer ifade edici)** şekilde kullanılmaktadır. Birinci durumda tarihî ve sosyolojik bir gerçek dile getirilmektedir. Şöyle ki, İslâm, tarihî-kültürel bir varlık olan her hangi bir toplumun hayatına girmekte ve belli bir üslup içinde yaşanmaktadır. Çok kere nüfuz ettiği yeni kültür formlarının bir kısmının değişikliğe uğramasını sağlamakta (bu yola niçin gittiğini biliyoruz) aynı zamanda mevcut formların bir kısmını benimseyerek o formlarda ifadesini bulmaktadır. Bundan dolayıdır ki, İslâm Fas’ta, Anadolu’da, Malezya’da, Yemen’de ve Bosna’da farklı ifade kanalları bulabilmekte, aynı din, öze zarar verilmediğine inanılarak farklı şekillerde yaşanabilmektedir. Ve bu yaşanma, hem değişik kültür formlarından destek bulmakta, hem de yeni kültür formlarına varlık kapısı açmaktadır.

Biraz önce kasten “öze zarar verilmediğine **inanılarak**” dedim, zira dinin kültürel formlarda ifadesi İslâm tarihinde ciddî dinî-kelâmî tartış-

* Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe Profesörü.

malara yol açmış ve iş zaman zaman “küfürle itham” noktasına kadar götürülmüştür. Anadolu da bize çok “masum” görünen dini tezahürlerin, sembollerin bir kısmı, yine Anadolu da yaşanan başka tezahürler ve sembollerle uyum içine girmemiştir. Kâtip Çelebi'nin **Mizanu'l-hakk**'ını okuduğumuz zaman Anadolu bağlamında dahi “hangi Türk Müslümanlığı” sorusunun anlamsız bir soru olmadığını düşünüyorum. Burada hangi cenahın sayıca fazla olduğunun çok önemli olmadığını inanıyorum.

Aynı konuya daha geniş bir perspektif içinde bakarsak meselenin daha keskin bir tarzda ele alındığını görürüz. Meselâ Ibn Teymiye ve takipçilerinin Türk müslümanlığının belirgin vasfı olan tasavvufî hayat tarzının çok büyük bir kısmına, Osmanlı Ulemasının ise Vahhabî Müslümanlığına nasıl baktığını biliyoruz.

Kısaca söylendikte, “müslümanlık” hâdisesine tasvir edici bir çerçeve içinde bakmak, kelâmî, felsefî zorluklardan uzak kalabilen bir bakış tarzı değildir. Başka bir deyişle, öz-tezahür ilişkisi her zaman bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

Gelelim **değer-koyucu** söyleme. Hemen hemen her toplumun “bize has müslümanlık” söyleminde bir değer atfetme vardır. Hicaz'dan Anadolu'ya bakınca Suud'lu bir âlim bizim müslümanlığın önemli bir kısmının halk tasavvufunun etkisiyle özden uzaklaştığını söyler. Buradan oraya bakınca da o müslümanlığın ne kadar lafzî, ne kadar dar ve ne kadar kültür fukarası olduğu öne sürülür. Bütün bunların temelinde açıkça ifade edilen veya edilmeyen şu kanaat vardır: “Biz onlardan farklıyız ve bizim müslümanlık, onlarınkinen nisbetle daha çok İslamdır”. Bu farklılığa tarihî-kültürel güç kazandırmak için özellikle millî devletlerin oluşumunu takip eden yıllarda geçmişin köklerine gidildiği görülmektedir. Suudlu Mekke-Medine, Suriyeli Finike, Mısırlı Fravun dönemi, Tunuslu Kartaca ve Türk Orta Asya köklerine atıfta bulunarak “bizimki farklıdır” söylemini devam ettirmektedir. Bu söylem, kanaatimce, dinî olduğu kadar - hatta ondan ziyade - siyasî ve ideolojiktir. Bu bakımdan, hassasiyet için sosyolojik tesbitinden kaynaklanmıyor. Yukarıda söylediğim gibi, aynı din “özüne zarar verilmeden” farklı kültürlerde az çok farklı şekillerde yaşar. Hassasiyet, ya “bizimki daha doğru” iddiasından, veya bununla birlikte söylemin ideolojik bir nitelik kazanmasından ileri gelmektedir.

Eğer bu “bizimki daha doğru” iddiası, “ben böyle hissediyorum” anlayışının ötesine geçip rasyonel bir zemine oturacaksa, onun hem kaynak veya kaynaklar, hem de kelâmî-felsefî bakımlardan tartışılması gerekir. Aslında bu tartışmanın gücünün oldukça sınırlı olduğunu tahmin ediyorum. **Yaşanan her dini hayatın entellektüel müdafaası, kaynağın da “en iyi şekilde” kendisi tarafından anlaşıldığı** iddiasıyla ortaya çıkar. Kaynağa, yani Kur'ana gitmek suretiyle bizim tarihimizdeki kelam-hukuk ağırlıklı müslümanlık ile tassavvuf ağırlıklı müslümanlık arasında-

ki tartışmaların çözüme kavuşturulamadığını biliyoruz. Kaynağa gitmek, Mü'minlerin kahir ekseriyetinin "sapma" diye değerlendirildiği hayat tarzlarının belirlenmesinde belki kolaylık sağlar, ama "ince farklılıklar" konusunda "kaynağı okuyarak" tartışmaya son vermek kolay değildir. Bir örnek vereyim. Gazâli, kendi döneminde Batıniyye'nin din anlayışının (Kur'an "okumaları"nın) **te'vîl** değil dinin tekzip'ı olduğunu göstermede başarılı oldu, fakat Mutezile'nin ve felasife'nin ince ayırımlarını eleştiri-lerinde, felsefî-kelâmî açıdan başarılı olamadı. Yahut yeterince başarılı olamadı.

Bütün bu söylediklerimle şu temel zorluğu dile getirmek istiyorum. Müslüman bilginler, tarih boyunca çeşitli "müslümanlıklar"ın hem varlığını görmüş, hem de onların kaynak (kaynaklar) açısından bir değerlendirmesini yapmadan edememiş, çok kere kaynağa giderek de ihtilaflarının kolay kolay halledilemeyeceğini, belki de büyük bir üzüntü için de, görmüşlerdir. Bunun da, kanaatimce, başlıca sebebi, özün önemli bir kısmının anlaşılması ve yorumlanmasının zaten tarihî dinî tecrübeler -ki onların hem fikrî, hem hissi, hem de âmelî boyutları vardır- tarafından belirlenmesi, dolayısıyla kısmen de olsa bir "fasid daire" içine girilmesi, yani tecrübeyi değerlendirmek için kaynağa gidilmesi, oysa kaynağı anlamının önemli ölçüde o tecrübenin formları içinde cereyan etmesidir. Bu durum sadece din için değil, anlaşılma ve yorumlanmayı gerekli kılan her çeşit fikir ve uygulama için sözkonusudur.

Kanaatim o dur ki, "Türk müslümanlığı" (yahut "Türk İslâmî") söylemi (veya fikri) ta başından beri ideolojik bir boyutu -dolayısıyla bir anlamda değer koyucu bir özelliği- içermektedir. "Türkleşme, İslamlaşma ve muasırlaşma"nın Türk düşünce gündemine oturduğu günlerdeki "İslamlaşma", **modern bir proje idi. Müslüman bir toplumun müslümanlaşması**, **İslam**'ın özellikle Türk milliyetçiliği ve çağdaşlaşma karşısında yeniden tanımlanması ve yorumlanması zorunluluğunu ortaya çıkarıyordu. Bu yeniden tanımlanıp yorumlanma zarureti öteki iki kavram için de sözkonusudur. Çağdaşlaşmanın gerekleriyle uyum içinde olan bir din ne kadar zaruri idiyse, İslam ve çağdaş durumla bağdaşır bir milliyetçilik; İslamı ve Türkün tarihî tecrübesini ciddiye alan bir çağdaşlaşma da o kadar gerekliydi. Eğer yeterince başarılı olunabilseydi oradan, yani o modern terkîbi projeden teorik sağlamlığa sahip bir "Türk Müslümanlığı" yahut "modern bir Türk dîn anlayışı ve yorumu"da çıkabilirdi.

Uzun süreden beri Türkiye'de bu istikamette güçlü bir arzunun olduğunu biliyoruz. **Modern Tarihte İslam** adlı ünlü eserin müellifi Wilfred Centwell Smith, bu eserde adını vermediği bir Türkün şu görüşünü iktibas ediyor: "Anglikanizm nasıl bütünüyle İngiliz tarzında bir Hıristiyanlık ise, biz de bizim olan, (yeni) toplumumuzla ilgili, onunla entegre olmuş bir Türk İslâmî' inşa etmek arzusundayız. Anglikanizm ne İtal-

yan'dır, ne de Rus. Buna rağmen kimse onu Hıristiyanlık olmamakla suçlamıyor. Biz niçin kendimize ait olan bir İslama sahip olmamalıyız?"¹ Smit'e göre böyle bir tutum **İslam** tarihinde yenidir. Türklerin dışında kalan müslümanlar açısından da şok edicidir. Halide Edip Adıvar'ın da benzer bir duygu içinde "biz İslam dünyasının Protestanları olacağız" dediği kaydedilmektedir.

Bu dini tutumu yeni bir milli yapılanmanın bir parçası olarak görmek gerekir. Bu yapılanma bir şeyi arkasında bırakıyor; bir şeye de yüzünü dönüyor. Yani bir ayrılma, farklılaşma ve öte yandan bir birleşme arzusunu, iradesini dile getiriyor. "Yeni sosyete", tarihî ümmetin siyasî bir parçası olmaktan vazgeçiyor. Öte yandan laik Batının geniş dünyasında yer alıyor. İşte tasarlanan yeni din anlayışının bu her iki arzuyu veya talebi karşılayacak yapıda olması gerekiyor ve işte "millî dîn" arzusu' da buradan kaynaklanıyor. Temel iddia şu: Türk'ün İslam anlayışı zaten Arabinkinden de Aceminkinden de farklıydı. Şimdi bu farklılığı daha da güçlendirmek gerekir: Muamelata ilişkin şer'î hükümlerin pek çoğu lağvedilmelidir. Ezan Türkçe okunmalı, ibadet Türkçe yapılmalı. Eski dinî sembollerin çoğu atılmalı, modern hayata uygun yeni semboller üretilmelidir. Din, laik yapıyla çatışmayacak bir tarzda yeniden tanımlanmalı ve dinin **itikad ve ibadet boyutu** esas alınmalıdır. Ahlâk ve terbiye sisteminin de yavaş yavaş dinî nitelikten kurtulup millî bir karaktere bürünmesi gerekir.

Bunlar, pratik taleplerden ibaret değildir. Onların bir yere oturtulabilmesi için Kur'anın yeniden anlaşılıp yorumlanmasına, yeni bir kelâm anlayışına, hatta metafiziğe, içinde dinin de rahat edeceği yeni bir ictimâî felsefeye ihtiyaç vardır. Bütün bunların olabilmesi için de tarihî değer dünyasından güç bularak bir evrim sürecinde yol alan bir eğitim felsefesi gereklidir. Eğer bu geniş kapsamlı çabada gözle görülür bir başarı sağlanabilseydi, yani birbirini zenginleştiren bir Türkleşme, İslamlaşma ve çağdaşlaşma çabasında çoğunluğu tatmin eden bir başarıya ulaşılabilsen, bugün kendine özgü bir tefsir, hadis, kelâm, ictimâî ahlak felsefesi de olan bir "Türk Din Anlayışı"ndan ve bu bağlamda bir "Türk Modeli"nden söz edebilirdik.

Pekâlâ. Benim biraz önce bazı özelliklerini saydığım anlamda, yani kısacası kelâmî-felsefî anlamda, bir "Türk Müslümanlığı"nın oluşup gelişmesi imkânsız bir şey midir? Bence hayır. Ben şahsen ufukta yeni bir teolojinin, yeni bir kelâmî-felsefî anlayışın ışıklarını görüyorum. Bu anla-

1. W.C. Smith, **İslam in Modern History**, Princeton University Press, 1957. (Mentor Books Series, s. 196) Krş. G.E. von Grunebaum, **Modern İslam**, University of California Press, 1962, s. 70 n. 65 ves. 158.

2. Krş. Mehmet S. Aydın, "Theocracy and Democracy", **Holy Scriptures in Judaism, Christianity and Islam: Hermeneutics, Values and Society**, Nşr. H.M. Vroom, J.D. Gort, Amsterdam, 1997, s. 288-295.

yışın merkezî meşguliyet noktaları Türkçe ezan v.s. gibi konular olmayacaktır. Bu yaklaşım, Türk müslümanlığının belirgin vasfı olan tarihî tasavvufi tecrübeyi de yanına alarak-hatta bütün tarihî tecrübeyi ciddiye alarak - Kur'anı yeni bir gözle okumaya, oradan çağdaş dünyayı anlayan ve o dünyaya katkıda bulunan ve belli, önemli ölçüde yeni diyebileceğimiz bu insan anlayışını, yeni bir ictimai ahlâk³ görüşünü (özellikle kadına hakettiği önemi veren) yeni bir dinlerarası (dolayısıyla uluslararası) ilişkiler çerçevesini ve daha pek çok ilgili şeyi çıkarmaya gayret etmeye cesaret eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın mesafe alması çok hızlı olmayacaktır. Din hayatında değişiklik sadece kelimâ-felsefî bir zemin hazırlamakla gerçekleşmez. O hayat asırlar boyunca oluşan ve derin anlamboyutları kazanan semboller dünyamızla, köklü tarih bilincimizle, mitik ve mistik üfkumuzla doğrudan ilgilidir. O anlam boyutlarına yeni boyutların eklenmesi, uzun zaman alır ve bu, ancak yeni dini anlamların aşılması sayesinde gerçekleşir. Bence tarihin en başarısız projeleri dinî semboller ve anlamları atıp onların yerine dünyevi semboller ikame etmeye ve bir çeşit "dünyevî dîn" oluşturmaya çalışan projelerdir. Türkiye'de malzeme hazırlığı safhasında ciddi bir faaliyetin başladığı görülmektedir. Her zaman büyümeye, gelişmeye açık bir bina'nın, bir "Türk Binası"nın ne zaman yükseleceği **beşerî çaba** ile birlikte şekil kazanan **ilâhî takdir**'e bağlı olacaktır. Böyle bir bina inşa çabasının yüzyılı aşan bir geçmişi vardır. Bu çabanın geniş anlamda anlaşılması gereken ve bugün mutlaka güçlendirilmesi zenginleştirilmesi icabeden rasyonel, hürriyetçi, gelişmeye açık bir çizgisinin olduğunu biliyoruz. Bu çizgiden katoliklik, Protestanlık v.s. gibi teolojide ve hatta liturjide büyük farklar içeren dinî oluşumlar beklemek bana hiç gerçekçi görünmüyor; çünkü Peygambere nasıl geldiyse öylece korunduğu kabul edilen Kur'anın İslam'daki statüsü, İncillerin Hıristiyanlıktaki statüsüne benzemez. Ayrıca İslamın tarihî macerası da oldukça farklı bir seyir çizgisi izlemiştir. Aslında öyle bir oluşuma ihtiyaç da yoktur. Önemli olan, hem kendi kaynaklarını ve tarihî tecrübesini hem de insanlığın ulaştığı fikrî ve ilmî düzeyi dikkate ve ciddiye alan yeni bir İslamî anlayışın fikrî ve amelî hayatımıza yön verici bir noktaya çıkarılmasıdır. Tarihî, coğrafî ve geniş mânâdâ siyasî konumu itibarıyla iyi bir durumda olan Türk ilim ve fikir adamlarının bunu başarabilecekleri hususunda umutsuz olmak için hiçbir sebep yoktur.

3. Bkz. Mehmet S. Aydın, "Ethics in the Scriptures: An Islamic Perspective" **Aynı eser**, s. 147-156.